

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2022ء، مسلسل شمارہ 14

☆ ڈاکٹر واصف لطیف، ڈاکٹر افتخار احمد سلہری

COMEDY AND CRITICS OF RAVI MAGAZINE

رسالہ ”راوی“ دیاں طنزیہ، مزاحیہ لکھتاں

Abstract

Punjabi writings in "The Ravi" began to be published from June 1910. Apart from folk literature, poetry and prose; satirical and humorous writings were also published in large numbers, with the aim of entertaining as well as criticizing the writers and improving the quality of the writings. The satires written by the students were college and hostel related, while the editors' satires were post-mortems of poor writing, intended not to humiliate but to correct. Satirical and humorous Punjabi writings of "The Ravi" are in the form of poetry and prose. This article discusses only the prose writings that have been written by students and editors.

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

Keywords: Analytical Study, Idiom, Akhan, Kahawat, Valuable.

”راوی“ دیاں شعری صنفوں وچ پابند نظم، آزاد نظم تے چومصرعہ جد کہ نثر وچ افسانے، ڈرامے، مضامین، ادارے تے طنزیہ، مزاحیہ لکھتاں زیادہ لکھیاں گئیاں۔ ”راوی“ دی پنجابی نثر اہمیت دی حامل اے کیوں جے پنجابی وچ نثری ادب دی گھاٹ اے۔ دنیا بھر وچ نثری ادب شعری ادب نالوں چوکھا چرگروں رچیا جانا شروع ہويا۔ ایہو وجہ اے پئی پنجابی شعری ادب دی تاریخ تیرھویں صدی دے شاعر بابا فرید (1280ء-1188ء) توں جد کہ نثری ادب دی تاریخ ستارھویں صدی دے حاجی محمد نوشہ گنج بخش (1691ء-1602ء) توں شروع ہوندی اے۔ پنجابی نثر دا مذہبی فقہی ادب توں بچھا۔ خیر جعفری لکھدے نیں:

”حضرت نوشہ گنج بخش مگروں پنجابی نثر وچ کجھ مذہبی رسالے لکھے گئے پر لوکاں دا بہتر رجحان شاعری ول رہیا۔ ایس دے باوجود اورنگ زیب عالمگیر دے زمانے وچ حافظ برخوردار نے رسالہ ’بویل نماز‘ لکھیا فیروپکی روٹی، تے ’مسی روٹی‘ وچ دینی مسئلے بیان کیتے گئے۔ ۱۸۴۶ء وچ انگریزاں نے پنجاب اُتے قبضہ کر لیا تے عیسائیت دی تبلیغ واسطے مشنری پادریاں نے پنجابی نثر وچ نئے نئے رسالے (پمفلٹ) چھاپے۔“ (1)

دینی، فقہی رسالیاں دا پنجابی نثری ادب دے ودھا وچ بھرواں حصہ اے۔ ہندوستان وچ انگریزاں دے قبضے مگروں نویاں نثری صنفوں آئیاں تے مقامی زبانوں وی نویں نثری تجربے ہوئے جیہناں پاروں ناول، افسانہ، ڈرامہ، تحقیق، تنقید، سفرنامہ، انشائیہ تے طنز و مزاح لکھن دا سلسلہ شروع ہويا۔ او سے دور وچ رسالہ ”راوی“ وچ دو جیاں نثری صنفوں دے نال طنزیہ، مزاحیہ ادب وی چھپنا شروع ہويا۔

عربی اکھان اے: ”المزاح فی الکلام کا الملاح فی الطعام“ گل بات وچ مزاح دی اوہی اہمیت اے جیہڑی کھانے وچ لُون دی اے۔ کھانے وچ لُون دی مناسب مقدار وانگوں حیاتی وچ پورا مزاح ای چنگا لگدا اے۔ حیاتی بہتا چر اکوڈ گرتے نہیں چل سکدی۔ انسانی حیاتی خوشی تے غم دا مرکب اے۔ انسان نوں غماں فکراں تے

دکھاں درداں توں فرار حاصل نہیں البتہ اوہ کسے نہ کسے تفریح نال ایہناں نوں گھٹ ضرور کر سکدا اے۔ حیاتی دے غم حیاتی دی راوہ داروڑا نیں۔ اوہ انسان نوں تھکاتے، ڈگا دیندے نیں یا اگانہہ ودھن توں روکدے نیں۔ انسان نوں ساہ کڈھن لئی تے نویں سرے توں حیاتی دے غماں دا مقابلہ کرن لئی آہر کرنے پیندے نیں جیہدے لئی حیاتی وچ اجیہی تفریح چاہیدی اے جیہڑی پریشانیاں مکا کے اگانہہ ودھن دا حوصلہ دیوے۔ مزاح تفریح اے جیہڑی انسان نوں کجھ چرلئی سہی پر ہولا کر دیندی اے۔

مزاح دا ڈھڈھ ڈراما، نائک تے تھیٹر وچ پیش کیتیاں جان والیاں رہساں تے نقلات توں بجھا۔ راس دھاریے، نقلیے تے بھنڈ مزاحیہ قسم دے کھیڈ کھیڈ کے تے دیکھن والیاں نوں خوش کرن دے جتن کردے نیں۔ لوکاں نوں اداکاری، حرکتاں تے گلاں باتاں نال ہسان دا چارواوی کردے۔ ایسراں کجھ چرلئی دیکھن والے اپنا غم بھل کے ہلکا پھلکا محسوس کرن لگدے۔ فیر مزاح دے نال طنز وی شامل ہو گیا یعنی ہسن ہسان والیاں گلاں باتاں دے پس منظر وچ حیاتی دے کسے نہ کسے مسئلے، سماجی برائی یا معاشرتی ناہمواری نوں موضوع بنایا گیا۔ طنز تے مزاح مطلب پاروں اک دوجے توں دکھ نیں پر اجو کے دور وچ ایہہ اک دوجے لئی لازم ملزوم نیں۔ طنز تے مزاح نگاری دی لوڑ، اہمیت تے مقصد بیان کردے ڈاکٹر انعام الحق جاوید لکھدے نیں:

”طنز تے مزاح دی سانجھ نوں ثابت کردیاں ہوئیاں کہیا جاندا اے کہ اک

چنگا طنز نگار اک ماہر سرجن وانگر ہوندا اے جیہڑا مزاح دی شگفتگی نال

مریض تے مدہوشی دی حالت طاری کر دیندا اے تاں بے جراحی دے عمل

دے دوران اوہنوں تکلیف نہ ہووے۔“ (2)

مادہ پرستی دے اجو کے دور وچ ہر بندہ نفسا نفسی وچ پھسیا، بھجج نس دا شکار تے پریشانیاں وچ گھریا اے۔ اجے ماحول وچ بے کوئی خوشی دا پر بندھ کرے تے اوہ فرشتیاں توں گھٹ نہیں۔ مزاح نگار اوہی ہوندا اے جیہڑا اندر دے گھٹے ماحول لئی روشن دان داکم کرے تاں بے مزاح تازہ ہوا دا جھونکا ثابت ہوئے جیہڑا انسانی دل دماغ نوں ہوا دار تے خوشبودار بنائے۔ احمد ندیم قاسمی مزاح نگار پکھوں ”چونہڑاں“ وچ لکھدے نیں:

”ایس ویلے اک آدمی دوجے نوں ہسائے تے میں سمجھدا ہاں اوس نے

بڑائی کی داکم کیتا اے۔ ہاسا دل دیاں دُنگھائیاں وچوں نکلے تاں سمجھو ایس
 بندے دے سینے داسارا میل کچیل دھل دھلا گیا اے۔ ارشد میر جدوں
 اپنے پڑھن سُنن والیاں نوں ہساندے نیں تاں اوہ ایہہ کم صرف ساڈی
 تہاڈی وقت گزاری لئی نہیں کردے، اوہ تاں ساڈے تہاڈے دماغاں دے
 جالے لاہندے نیں۔“ (3)

طنز تے مزاح ادب دا اہم پہلو اے۔ دنیا دیاں وڈیاں زباناں دے ادب وچ مزاح دی گھاٹ نہیں۔ پنجابی
 وچ شعری نثری، طنزیہ، مزاحیہ ادب موجود اے نثری ادب وچ ایہہ روایت پرانی نہیں کیوں جے پنجابی ادبی نثر دی
 تاریخ بہت پرانی نہیں پنجابی رسالے وی بہت گھٹ چھپے۔ پنجابی مزاح دی تاریخ ہفتہ وار مزاحیہ اخبار ”موجی“ تک
 اے۔ انعام الحق جاوید ہوراں بحوالہ مولابخش کشتہ لکھیا کہ ایس ایس چرن سنگھ شہید (1935ء-1893ء) نے مزاحیہ
 کہانیاں دی کتاب ”ہسدے ہنہو“ شائع کروائی جد کہ جوشوا فضل الدین دی کتاب ”ادبی افسانے“ وچ مزاحیہ
 افسانیاں دا اک حصہ موجود اے۔ اخباراں رسالیاں وچ طنز و مزاح دی روایت پاکستان بنن مگروں دی اے۔ ڈاکٹر
 فقیر محمد فقیر دے رسالے ”پنجابی“ وچ مزاحیہ ادب چھپدا رہیا۔

پنجابی ادب وچ بھاری طنز تے مزاح دی روایت پاکستان بنن مگروں دی اے پر رسالہ ”راوی“ وچ پنجابی
 گورکھی تے فارسی اکھراں وچ طنزیہ، مزاحیہ لکھتاں دی جاندار روایت موجود اے افسوس کہ کسے پنجابی تاریخ یا ادبی
 تذکرے وچ ایہہ ذکر نہیں۔ ”راوی“ وچ مزاح دا ڈھاکتوبر 1925ء وچ چٹکلیاں توں بجھا۔ فیراڈاڈ مستقل
 سرنایاں پٹھ کئی شماریاں وچ مزاحیہ لکھتاں چھپدیاں رہیاں۔ مزاحیہ سرنایاں ”ہاس بنوڈ“، گھسیٹے دیاں گھسیٹیاں،
 ”چڑوے ریوڑیاں“، ”رڈی دی ٹوکری“، ”لگن میٹی“، ”انجمن امتقاں“ تے ”ایدھروں اودھروں“ ورگے سن۔ کجھ
 پڑھیاں مسٹر شنگلو، بابا گھسیٹا، حاجی بگول، طوطا رام تے گھوٹو جیہے فرضی مزاحیہ ناواں نال وی لکھدے رہے۔ ایہناں
 سرنایاں توں اڈ گورکھی تے فارسی اکھراں وچ چٹکے وی چھپدے رہے۔ مزاحیہ لکھتاں ”ڈھکونسل“، ”دل پرچاوا“،
 ”پٹاکے“، ”کھری کھری“، ”پرہیز“ تے ”گپ شپ“ دے وکھو وکھ سرنایاں نال چھپدیاں رہیاں۔ کجھ لکھتاں
 ایجیہاں سن جیہڑیاں موضوع دی یکسوئی تے ہلکے پھلکے طنز و مزاح دے اعتبار نال انشائیہ (Light Personal

(Essay) دی تکنیک تے پوریاں اُتر دیاں نیں۔ جیویں ”میرا گوانڈھی“، ”نکے نلے ڈھڈ“، ”فرسٹ ایئر فول دی کہانی اپنی زبانی“، ”حجامت کروانی“، ”وچارہ نک“، ”ٹٹا ہویا دل“، ”میرا یار“ تے ”چودھری صاحب“ وغیرہ۔ مزاحیہ شاعری اڈواڈ شماریاں وچ تھوڑی بہت شائع ہوندی رہی۔

”راوی“ وچ پہلی مزاحیہ لکھت ایس ایس برک دے گورمکھی چٹکلے نیں جیہڑے اکتوبر 1925ء وچ چھپے۔ پنج لطیفیاں وچ جتھے مزاح دی کیفیت پیدا کر کے ہسان دا چارہ کیتا گیا او تھے سہپن تے مہارت نال لوکاں دی سادگی تے سماجی مسئلیاں نوں وی اگھیرن دا آہر کیتا گیا۔ معاشرتی بد اخلاقیوں دا مشاہدہ کر کے مزاح دی مدد لیندیاں طنز چٹکلے دی اچھتا اے۔ پینڈ ولوکاں دی سادگی نوں مزاحیہ انداز وچ چٹکلے راہیں بیان کیتا گیا اے:

”اک آدمی نے پنڈ ڈھیہہ پئی اپڑناسی تے راہ چوں جاندا جاندا پنڈ دانان
بھل گیا۔ اک پنڈ بچا تاں اُس توں اگے اوہنوں ڈھیہہ پئی داراہ بھی نہیں
سی آؤندا۔ کرے تاں کیہہ کرے؟ پنڈ دی ستھ وچ اپڑیا آتے آکھن لگا کہ
مینوں راہ دسو، اوہناں پچھیا کتھوں دا؟ تاں اُس نے مٹی دی اک ڈھیری
بنائی تے پھیر ڈھادتی“۔ (4)

اکتوبر 1926ء دے گورمکھی حصے وچ منگل سنگھ (جو سکینڈ ایئر دا پڑھیاری) دے چٹکلے چھپے۔ چٹکلیاں بارے مدیر نے لکھیا ”لکھاری جی دے چٹکلے ہن تاں نویں پر اے پنجابی لکھن دا سبھا پکا نہیں جا پدا۔“ مدیر نوں زبان تے اعتراض سی، چٹکلیاں تے نہیں۔ منگل سنگھ نے چٹکلیاں دی بابت پڑھنہاراں نوں جو ”بینتی“ کیتی اوہ آپوں وچ چٹکلے توں گھٹ نہیں:

”بینتی: ذرا ہسنا کھیڈنا نہ۔ ہسن دی وچ کوئی گل نہیں۔ انگریزی زبان وچ
کہاوت ہے "Laugh to be come fat" جو جیہڑے میرے
ورگے پتیلے ہن بے شک کمرے نوں سر تے چک لین پر جیہناں دے بھار
نال زمین کنبدی ہے اوہ اپنے حال تے مہربانی رکھن“۔ (5)

اکتوبر 1926ء دے شمارے وچ بابریگ دے دو چٹکلے شامل سن جیہڑے فارسی اکھراں وچ نیں۔ دونوں

چٹکے پنجاب دی پینڈور ہتل دے پس منظر وچ نہیں۔ پہلا چٹکلا جٹ تے مراٹی دادو جے وچ دو جٹاں دی آپسی گل بات راہیں مزاح اے۔ جنوری 1929ء دے شمارے وچ فارسی اکھراں وچ ایڈیٹر بلدیوسنگھ لوتھر دا اک چٹکلا ”ہستو تاں رل کے، رووتاں کلتے“ چھاپے چڑھیا۔ شمارے وچ فارسی اکھراں دے صرف تن صفحے سن چوتھے صفحے تے چھ سطر اں دا چٹکلا۔ صفحہ پر کرن لئی ایڈیٹر نے آپے ای مزاح لکھن دی طبع آزمائی کیتی۔ چٹکے وچ مزاح دے نال زمانے دی سادگی وی اے:

”روڈو نے سنیا کہ وڈے دناں دیاں چھٹیاں کر کے گڈی دا کرایہ گھٹ لگنا اے، چلو پرانہ پنڈوں ای ہو آویے۔ پلو پلی وچ سٹیشن تے جا پجاتے جاندیاں ای ٹکٹ گھر دے بابونوں کچھن لگا: ٹکٹ بابو جی! پونے اٹھ وچ والی گڈی کدوں آوے گی؟ بابو: ست وچ کے 45 منٹ تے۔
روڈو: سرکار وی چنگی اے، کرایہ گھٹا کے گڈیاں نوں مقرر وقت تے نہیں آون دیندی۔ کدے پونے اٹھ تے کدے ست وچ کے پنچتالی (45) منٹ تے۔“ (6)

اپریل 1929ء وچ رانجھا دے لکھن تن چٹکے شائع ہوئے جیہڑے کالج لائف بارے طنز تے مزاح سن۔ چٹکلیاں وچ دسیا کہ پڑھیاں تعلیمی اداریاں وچ کسراں ویلا کھنجان دے نیں پنجابی زبان نوں گھٹیا جانن والیاں نوں وی تنقید دا نشانہ بنایا گیا۔

جنوری، فروری 1925ء توں حصہ پنجابی دی وکھ مجلس ادارت بنی ہر تعلیمی سال دے شروع وچ نواں مدیر مقرر ہوندا۔ مدیر دا کم ادارے لکھنا یا کدھرے ایڈیٹر نوٹ لکھنا سی پر حصہ پنجابی دے پڑھن تے پتہ لگدا کہ مدیر وچارا آپے ای ادارے تے ایڈیٹر نوٹ توں اڈ اصلاح خاطر سرنا دیاں پیٹھ وی لکھدے رہے۔ مثلاً ”گھسیٹے دیاں گھسیٹیاں“، ”رڈی دی ٹوکری“ تے ”چڑوے ریوڑیاں“ جیہیاں طنز تے مزاح نال بھریاں لکھتاں ایسے سلسلے دی کڑی نیں۔ لکھتاں دا مقصد سی لکھن والے اکو توں اوہ غلطیاں فیر نہ کرن جیہناں نوں طنزیہ، مزاحیہ انداز وچ نمایاں کیتا جانا۔ مقصد لکھن والیاں دی دل آزاری یا برا بھلا کہنا ہرگز نہیں سی۔ ”گھسیٹے دیاں گھسیٹیاں“ وچ مدیر دی ہتھ بندھ بنیتی

انج اے:

”لاتوں کے بھوت باتوں سے نہیں مانتے۔ کچھلی وار کچھ پاٹھک اپنا خون پسینہ اک کر کے لکھے ہوئے لیکھاں نوں گھسیٹیاں وچ ویکھ کے بہت نراس ہوئے۔ اسماں اوہناں نوں سمجھان دی لکھ کوشش کیتی کہ برخوردار اسماں تہاڈا حوصلہ ودھان واسطے لکھیا سی پراوہ منن والے جنور نہیں سن تے آپنے آپ نوں تیس مارخان سمجھدے سن۔ سانوں ڈراو ادتا کہ اگے توں لیکھ ہی نہ دیا کراں گے، تاں ’راوی‘ کیویں چھپے گی۔ بھلا اوہناں بھلے مانساں نوں کوئی کچھ کہ اک قطرہ گھٹن نال وی کدی راوی بہنی بند ہوسکدی ہے تے نالے لیکھ لکھ کے اوہ کیہڑا ساڈے تے احسان کردے نیں! اپنی پنجابی ماما دی سیوا کردے ہن۔ نہیں کرن گے تاں آپ خطا کھان گے۔“ (7)

”گھسیٹے دیاں گھسیٹیاں“ تے ”رڈی دی ٹوکری“ کئی شماریاں وچ چھپدی رہی۔ لکھن والا مدیر آپے ہوندا سی جو اپنا اصل ناں یادیر لکھن دی تھاں ”بابا گھسیٹا“ تے ”حاجی بگلول“ جیسے فرضی ناں ورتداسی۔ ”گھسیٹے“ توں بیوقوف، کم فہم، نا تجربہ کار، ناقص لکھن والا یا گل دا گلا، بن بنان والا مراد لیتا جاسکدا اے جدکہ ”گھسیٹیاں“ تے ”رڈی دی ٹوکری“ وچ اوہ مواد ہوندا جو ”راوی“ وچ کسے صورت چھپن جوگا نہیں سی ہوندا۔ مدیراں ولوں لکھیاں اجیہیاں لکھتاں دا جائزہ لیا جاوے تاں محسوس ہوندا کہ ایس آہر دا مقصد لکھن والیاں دی تذلیل کرنا نہیں سکوں راہنمائی یا اصلاح کرنا ہوندا سی۔ لکھیار دا اصل ناں وی نہیں لکھیا جاندا سی سکوں ”معصوم“، ”الف ک ک“، ”س س“، ”ب س“، ”ن الف“، ”گ ب“ تے ”پ س“ وغیرہ یا کلاس تے سیکشن لکھ کے لکھت دیاں خامیاں دس دتیاں جان دیاں سن۔ مثلاً ”ن الف“ نے مدیر نوں خط لکھیا کہ ”راقم آپ سے ملنے کا طلبگار ہے، پتہ ارسال کریں۔“ گورنجن سنگھ انتظار ”بابا پھلڑ“ کی زبانی ”م ک“ (چوتھا سال) کی تحریر ”جوش“ کی بابت جواباً لکھتے ہیں:

”آپ جی جوش لگان دیاں ہویاں فرماندے نیں کہ: ’لاہور وچ 2012ء وچ اک بڑا زبردست بھونچال آئے گا جس دے کارن سبھ کجھ تباہ ہو جائے

گا۔

رَبّ دا واسطہ جے بابے دی گل منو تے ایہو جیہی دہشت (Panic)
پھیلاں والی گل نہ اُچر یا کرو۔ بے بے سرکار بڑی ڈاڈی اے تے تہاڈے
جیہے بندیاں واسطے ڈیفنس آف انڈیا ایکٹ بنایا ہویا اے۔ (8)

”رڈی دی ٹوکری“ چھپن دا زمانہ مئی 1940ء توں جون 1944ء اے۔ سرنائیں پٹھ چھپیاں کل اٹھاراں
لکھتاں صرف فارسی اکھراں وچ نہیں لکھتاں وچ مدیر نے اصل ناں دی تھیں ”بابا گھسیٹا“، ”حاجی بگلول“، ”پھکڑ
بابا“ تے ”بابا جبو لوٹ“ دے فرضی ناں ورتے۔ ”بابا گھسیٹا“ مدیر آپ سی، رڈی کیتیاں گئیاں لکھتاں بارے اوہناں
دے لکھیاں ولوں آن والا سخت رد عمل برداشت نہ کیتا تے ”سچ آکھیاں بھانڑ مچدا اے“ موجب ذمہ داری توں
سبکدوش ہو گیا ”رڈی دی ٹوکری“ دا انتظام ”حاجی بگلول“ دے ہتھ آیا۔ حاجی بگلول وی مدیر آپ ای سی۔

”جیہناں پاٹھکاں نے پچھلی راوی وچ، رڈی دی ٹوکری پڑھی سی۔ اوہناں
نوں پتہ ہووے گا کہ بابا گھسیٹا جی نے صاف کہہ دتا سی کہ اوہ اگے توں
ایہہ ٹوکری کدی نہیں لکھن گے۔ سانوں ایس واری اوہناں نوں کہن داہیا
نہیں پیا پر ساڈی بڑی خوش قسمتی آپ نے اپنے چھوٹے بھرا حاجی بگلول
جی نوں ساڈے ولوں ایہہ کم کرن واسطے کہہ دتا۔“ (9)

”بابا گھسیٹا“ تے ”حاجی بگلول“ نے طنزیہ مزاحیہ انداز وچ غیر معیاری لکھن والیاں نوں دسیا ”راوی“ علمی
ادبی پکھوں معیاری، اعلیٰ تے اچھا رسالہ اے جیہدے وچ معیار نوں ہر حال وچ مد نظر رکھیا جاندا اے معیاری لکھت
نہیں لکھے گا اوہدیاں لکھتاں ”رڈی دی ٹوکری“ وچ ای جان گیاں۔ غیر معیاری لکھتاں جیہڑیاں ”راوی“ وچ
چھپنوں رہ جانیاں اوہناں اُتے اُکا تنقید برائے تنقید ای نہیں سی ہوندی سگوں غلطیاں دی نشاندہی کر کے اگوں لکھن
والیاں دی اصلاح وی کیتی جاندی سی۔ ”حاجی بگلول“ نے جنوری 1942ء دی ”رڈی دی ٹوکری“ وچ لکھیا کہ ایڈیٹری
دامک اینا سوکھا نہیں، جتا لوکی سمجھدے نیں۔ ایہدے وچ ڈھیر مشکلاں دے نال بہت ساریاں دی دشمنی وی مول لینی
پنیدی اے:

”ایڈیٹر صاحب تے کئی واری ’راوی‘ وچ چنگے مضمون نکلن ای نہیں دیندے، تاکہ اوہناں دی رڈی دی ٹوکری دی کدھرے شان نہ ماری جائے..... دیکھیے ایس مضمون دی قسمت کتھے لڑدی اے۔ بادشاہو تہاڈا مضمون بڑا چنگا اے۔ ایس لئی تاں اسیں اوس نوں اپنی ٹوکری وچ رکھ لیا اے۔ تسی تاں جوکر (Joker) بنن دی کوشش کردے او۔ یاد رکھو ایہہ گورنمنٹ کالج دی راوی اے کوئی قادر بخش واقصہ نہیں۔“ (10)

”رڈی دی ٹوکری“ دو توں تن صفیاں دی ہوندی جیہدے وچ پہلے ”ٹوکری“ لکھن والے دے وچار ہوندے تے فیر ”ٹوکری“ دی زینت بنن والے چار، پنج یا چھ خوش قسمت لکھاریاں نوں اوہناں دیاں لکھتاں دیاں ٹوٹیاں سمیت سمجھان دا آہر کیتا جاندا پئی رب واسطے اپنی سوچ بدلو، میچور ہو جاو، اپنیاں لکھتاں وچ سنجیدگی اگھیر و، چنگیاں لکھتاں لکھو تے ”ٹوکری“ دی جان چھڈ کے نویں آن والیاں نوں موقع دیو۔

”راوی“ اپریل 1938ء توں نومبر 1938ء وچ ”انجمن احمقاں 1,2,3,4“ دے سرناویں نال جوگندر سنگھ مدان دیاں طنزیہ مزاحیہ لکھتاں چار مسلسل شماریاں وچ شائع کردار ہیا۔ قسط وار لکھتاں سماجی، معاشی، اخلاقی تے معاشرتی سرناویاں پٹھ سن۔ جوگندر سنگھ نے طنز تے مزاح داسہارا لے کے باریکی نال لوکاں دیاں بداخلاقیات تے برائیاں بنائیاں۔ اوہناں اپنی فکر، فنی مہارت، سادگی تے خوش اسلوبی نال لکھت وچ ڈھیر رنگ بھریا۔ طنز تے مزاح وچ حیاتی دا فلسفہ بیان کیتا۔ مجلس احمقاں وچ احمقاں دے ٹولے دیاں احمقانہ حرکتاں نال مزاح پیدا کر کے دکھی، پریشان حال تے تکلیف سہن والی حیاتی وچ خوشیاں دے رنگ بھرن دی کوشش کیتی۔ انجمن احمقاں نامی تنظیم دے قیام دا مقصد سی:

”گھوٹو آدک سبناں دیاں تیاریاں اتے ولولے ویکھ کے عقل وڈھ پنڈ دے احمقاں نے وی صلاح کیتی کہ اپنی برادری نوں جیہڑی کہ کھیر وکھیرو ہوئی پئی ہے، اکٹھا کرن دا یتن کیتا جاوے۔ ایس گل نوں مکھ رکھ دیاں اشتہاراں دوارہ سب سبناں نوں اطلاع دتی گئی کہ 21 مارچ 1938ء نوں

لاہور شہر وکھے پلال آشرم وچ احمقاں دی اک جزل میٹنگ ہووے

گی۔“ (11)

”دلگن میٹی“ دے عنوان نال نہ چھپن جوگ لکھتاں اُتے مدیر ولوں تنقید دا سلسلہ اکتوبر 1929ء توں مئی 1936ء تک جاری رہیا۔ ”دلگن میٹی“ نال توں ظاہر اے، لکھتاں دے مان جوگ لکھاریاں داناں لگوواں رکھیا جاندا، تاں جے ناقابل لکھتاں دے دُکھ تے افسوس نال لکھن والیاں نوں شرمندگی تے نموشی نہ ہووے۔ ”دلگن میٹی“ لکھن والا مدیر آپ ہوندا۔ ناقابل اشاعت لکھتاں دا پوسٹ مارٹم شائع ہوندا نال چنگا لکھن والیاں نوں وڈیا وی جاندا۔ ”دلگن میٹی“ دی پہلی لکھت اکتوبر 1929ء وچ تن لکھتاں بارے سی لکھاری داناں شامل نہیں سگوں لکھت داسرناواں دتا گیا اے۔ ”اڈیک“ دے سرناویں پٹھائیڈیٹر دے ناقدانہ وچاریں:

”..... تہاڈی پنجابی ایڈیبری نہیں جڈی تہاڈی سوت شکتی“ (Sense of

proposition) ”کالے کالے بدلاں وچ بجلی دا چمکنا، ہوا داسر سر

چلنا“..... ٹھیک! پراسے ویلے ”چندا اپنے جھنڈ نوں پاڑ کے تے پوری

شان وچ“ کیویں ”چمکیا؟“۔ (12)

”دلگن میٹی“ سلسلے دی آخری لڑی مئی 1936ء وچ چھپی جیہدے وچ ”چوہے ریوڑیاں“، ”اک سائنس دی انوینشن“ تے ”سپنا“ تن لکھتاں دا پوسٹ مارٹم کیتا گیا۔ دوجی لکھت دو جے سال دے طالب علم ایم ایس کھوسلہ دی اے جیہدے بارے مدیر لکھدا اے:

”اک سائنس دی انوینشن (ایم ایس کھوسلہ) دوسرا سال

’جانور انسان دی طرح بولن لگ پئے نیں‘۔ (13)

مزاحیہ لکھتاں ”راوی“ دی پالیسی موجب ڈھیر پڑھیاں دیاں نیں۔ لکھتاں سماجی سرناویاں تے کالج دی حیاتی دا احاطہ کردیاں نیں کجھ مزاحیہ لکھتاں براہ راست گورنمنٹ کالج تے کالج ٹاور بارے نیں۔ ”گورنمنٹ کالج دی شان“ وچ دسیا گیا کہ کالج دے پڑھیاں داخلہ لیندے ای کس زعم وچ بتلا ہوندے نیں:

”ہور تے ہور اک باؤ ہوراں دی تار ٹپیاں تنہی پاٹ گئی تے وچارے نے

کُتر دے کنڈے دے نال جوڑی ہوئی سی۔ پچھوں کسے نے کہیا۔ باؤ جی
 تنہی نوں تروپا لوالو۔ باؤ ہوری تر ت ای بول پئے۔ ایہو تے گورنمنٹ
 کالج دی شان اے۔ ایہو ای نہیں، کھلے ہوئے بٹناں والیاں تے پاٹیاں
 ہوئیاں پتلوناں تے تنکیاں اڈیاں والیاں جُرباں، تنکیاں کوہنیاں والے
 کوٹ، ساریاں گھاٹیاں دا جواب اکوای گورنمنٹ کالج دی شان، وچ آ
 جاندا اے..... ایہہ شان اوس ویلے پتہ لگدی اے جس ویلے پروفیسر
 صاحب کم نہ کرن والیاں نوں جرمانہ ٹھوک دیندے نیں۔ آخر بھائی جُرمانہ
 کراناوی تے گورنمنٹ کالج دی شان اے۔“ (14)

”اک چھوٹی جیہی کہانی۔ بابے ٹاور دی زبانی“ ممتاز چیمہ دی مزاحیہ لکھت اے جیہدے وچ گورنمنٹ
 کالج، لاہور دے ٹاور دا آل دوالیوں مشاہدہ ٹاور دی زبانی مزاحیہ ڈھبوں کیتا گیا۔ بابا ٹاور نے اپنے گواہنڈاجو کے
 اقبال ہاسٹل بارے آکھیا:

”تہا نوں پتہ اے کہ میرے گواہنڈ دے کبوتر خانے [کوڈرینگل، موجودہ
 اقبال ہاسٹل] اج کل کیہہ کجھ ہو رہیا اے تے اوہناں اُچیاں چباریاں
 والیاں دادماغ کتھوں کو تیکر پہنچ چکا اے۔ ایہہ شیریں فرہاد دے ڈرامے
 پئے ہوندے نیں تے مجنوں دیاں غلطیاں پیاں نکلدیاں نیں..... اک
 مولویاں دی پارٹی جا پدی اے۔ اوہدا ٹکانہ ٹوٹس بورڈ والی ڈیوڑھی وچ
 اے..... اک ہوور پھونگر ٹولی جے، اوہ سارے پھونگر مار مار کے ای
 پرنسپلی کر چلے جے۔“ (15)

”راوی“ حصہ پنجابی وچ مدیراں توں اڈ پڑھیا روی اکا دُکا مزاحیہ لکھتاں دکھو وکھ سرنایاں پیٹھ لکھدے
 رہے۔ 1925ء توں 1947ء تک تسلی بخش مزاحیہ لکھتاں پڑھن نوں ملدیاں نیں۔ دکھو وکھ لکھتاں دے سرنایاں
 ”ڈھکونسل“، ”پٹاکے“، ”ایدھروں اودھروں“، ”طوطا رام“، ”کھری کھری“، ”کوڈرینگل یا کبوتر خانہ“، ”ساڈی

شریک پارلیمنٹ، ”ٹک شاپ“، ”فرسٹ ایئر فول دی کہانی اپنی زبانی“، ”ملاں جی“ تے ”کھوتا“ وغیرہ نہیں۔ اچھے سرناویاں وچ کالج تے ہاسٹل دے طالب علماں دی صورت حال نوں مزاحیہ ڈھنگ پیش کیتا گیا تاں جے زیادہ توں زیادہ طالب علم لکھن ول توجہ کرن تے خاص طور تے مادری زبان ”پنجابی“ وچ لکھن توں ہرگز نہ گھبران۔ نومبر 1935ء ”کھری کھری“ دا اقتباس اے:

”مسو لینی اپنی جگہ نچدا ریہا۔ روسویٹ آپنی جگہ شور مچا ریہا ہے۔ لائڈ جارج وی آپنی نیوڈیل والی پٹاری لئی پھر دا ہے۔ ہٹلروی آپنے مسند تے سٹا نہیں پیا..... پرسانوں کیہہ؟“ آپنی بھلی مناتوں، تینوں دوجیاں نال کیہہ نالے اسی ہوئے کھوہ دے ڈڈو“۔ (16)

مارچ، اپریل 1947ء دی آخری مزاحیہ لکھت ”کھوتا“ اے۔ لکھت وچ کھوتے دے وصف تے خوبیاں گنائیاں گئیاں جیہڑیاں انساناں وچ وی نہیں۔ پریتم دی لکھت وچ مزاح دی ات اے:

”وچارے کھوتے دے وی بھاگ جاگے ہن..... اسیں وی سوچدے ہندے سی جو پتہ نہیں اس وچارے نے کیہڑے رب دے مانہہ مارے ہن جو اس نال اینا بھیڑا سلوک ہندا اے۔ بھلا اوہ آدمی نالوں کیہڑی گلوں گھٹ اے، بھار چکّوں وچ اوہ کشمیری، پہاڑی تے ہوشیار پوری مزدوراں نالوں تکرّا، ڈنڈے کھان وچ سکول دے مُنڈیاں نالوں تیز، سسٹ تے رب دی رضا وچ رہن لئی مہاتما داپیر، رولا پان وچ بھلا اسلامیہ کالج دے مُنڈیاں نے کرکٹ میچ تے اس دا کیہہ مقابلہ کرنا اے تے کھان پین وچ سبھ توں ودھراے۔ ہُن سمجھوی اس آدمی توں زیادہ پھیر اس دی وشیشتا ایہہ جو اس دیاں ٹنگاں چار تے آدمی دیاں دو“۔ (17)

وڈنگروں ”راوی“ وچ نظم تے نثر دونوں چھپدیاں رہیاں پر مزاحیہ لکھتاں نہ ہون برابر نہیں۔ وڈنگروں ڈھیر چرگروں بعد پہلی مزاحیہ لکھت 1969ء وچ، دوسری 1989ء وچ تے فیر 1992ء وچ چار لکھتاں چھپیاں جیہڑیاں

موضوع تے تکنیک دے اعتبار نال انشایے نیں۔

رسالہ ”راوی“ وچ شعری تے نثری طنزیہ، مزاحیہ لکھتاں دے نال انشائیہ نگاری دی وی جاندار روایت موجود اے۔ پنجابی زبان تے ادب دی طنز تے مزاح دی تاریخ نوں مکھ رکھ دیاں یقین نال آکھیا جاسکدا اے کہ رسالہ ”راوی“ وچ طنز تے مزاح وچ پنجابی انشائیہ نگاری دے مڈھلے نقش موجود نیں جیہڑے ایس سودے دی بوئی جاپدے نیں۔ ایس لئی پنجابی ادب وچ ”راوی“ دے تذکرے بغیر طنز تے مزاح دی تاریخ مکمل نہیں ہوسکدی کیوں جے پنجابی زبان تے ادب وچ طنز تے مزاح دا مڈھ ڈاکٹر فقیر دے رسالے ”پنجابی“ تے مزاحیہ اخبار ”موجی“ توں بہت پہلاں رسالہ ”راوی“ توں بجھا۔ ”راوی“ وچ چھپن والیاں طنزیہ مزاحیہ لکھتاں مقدار تے معیار دے اعتبار نال تسلی بخش نیں۔ ایس لئی طنزیہ، مزاحیہ ادبی تاریخ دیاں بنیاداں ”راوی“ دے نقشاں تے پنکریاں جس پاروں پنجابی زبان تے ادب وچ طنز تے مزاح دی روایت نوں قدامت تے تقویت نصیب ہووے گی۔

حوالے

- 1- اختر جعفری، سید، ڈاکٹر، پنجابی ادبی صفاں، لاہور: پبلشرز ایمپوریم، 2003ء، ص 360
- 2- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دا ارتقاء، لاہور: عزیز بک ڈپو، 2004ء، ص 613، 614
- 3- ارشد میر، چوہنٹراں، لاہور: بزم فقیر پاکستان، 2018ء، ص 9
- 4- ایس ایس برک، ”چٹکلے“ (گورکھی)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“، لاہور: جلد: 20، شمارہ: 1، اکتوبر 1925ء، ص 12
- 5- منگل سنگھ، ”ہاس بنوڈ“ (گورکھی چٹکلے)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“، لاہور: جلد: 21، شمارہ: 1، اکتوبر 1926ء، ص 7
- 6- بلدیو سنگھ لوتھر، ”ہسوتاں رل کے، رووتاں کلے“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“، لاہور: جلد: 23، شمارہ: 10، جنوری 1929ء، ص 4
- 7- بابا گھسیٹا، بہولڈر خود“ (ایڈیٹر: گوراند ر جیت سنگھ کیتھ)، ”گھسیٹے دیاں گھسیٹیاں“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ

- ”راوی“ لاہور: جلد: 40، شمارہ: 2، سونڈھی نمبر، نومبر یا دسمبر 1945ء، ص 9
- 8- گورچن سنگھ، ”رڈی دی ٹوکری“ (پھکڑ بابا بقلم خود)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 37، شمارہ: 2، فروری 1943ء، ص 13
- 9- کرتار سنگھ باوا، ”ساڈے دلوں“ (اداریہ)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 35، شمارہ: 1، مئی 1941ء، ص 3
- 10- حاجی بگل، ”رڈی دی ٹوکری“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 35، شمارہ: 4، جنوری 1942ء، ص 18
- 11- جگندر سنگھ مدان، ”انجمن احمقاں نمبر“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 32، شمارہ: 5، جنوری 1938ء، ص 12، 13
- 12- ایڈیٹر (کپور سنگھ)، ”لکٹن میٹی“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 24، شمارہ: 1، اکتوبر 1929ء، ص 9
- 13- ایڈیٹر (باوا ہر بجن سنگھ)، ”لکٹن میٹی“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 30، شمارہ: 5، مئی 1936ء، ص 5
- 14- پریم ناتھ ٹھکرا، ”گورنمنٹ کالج دی شان“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 23، شمارہ: 7، اکتوبر 1928ء، ص 4، 5
- 15- ممتاز چیمہ، ”اک چھوٹی جیہی کہانی۔ بابے ٹاور دی زبانی“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 25، شمارہ: 5، مارچ 1931ء، ص 4
- 16- کمارو جا، ”کھری کھری“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 30، شمارہ: 1، نومبر 1935ء، ص 6
- 17- پریتیم، ”کھوتا“ (مزاح)، مشمولہ: رسالہ ”راوی“ لاہور: جلد: 41، شمارہ: 3، مارچ، اپریل 1947ء، ص 7